

EKONOMİK KALKINMADA DIŞ TİCARET DARBOĞAZI VE BAZI ÇÖZÜM YOLLARI

Doç. Dr. ZAFER Z. BAŞAK

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal
ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonomi Bölümü

GİRİŞ

Günümüzün uluslararası ekonomik sorunları arasında ısrarla üzerinde durulandan biri, hiç kuşkusuz, dünyanın geri kalmış bölgelerinde kalkınma meydana getirilmesi ve hatta bu sürecin hızlandırılması sorunudur. Kalkınmanın sağlanması, nicel olduğu kadar nitel, ekonomik olduğu kadar sosyal, politik, psikolojik, demografik ve başka bir çok unsurun, önceden kesinlikle tanımlanması mümkün olmayan bir denge içerisinde bir araya gelmesini gerektirir. Bu koşulların bir kısmı, ülke içinde ve ülkenin kendisine has özelliklerine bağlı olarak değişik biçimler alabilecektir. Bu bakımdan, evrensel, ideal bir kalkınma modeli geçerli olamayacaktır. Kalkınma sağlamaya yönelik koşulların bir diğer kısmı ise, dış alem ilişkilerinde belirginlik kazanmakta ve, bu durumda, dış alemdeki gelişme ile davranışların izlenmesi gerekli olmaktadır. Burada üzerinde durulacak olan konu, son saydığımız koşullara ilişkindir. Ülkenin cari işlemler bilançosuna yansıyan dış alem ilişkileri, çokluk, açıklara neden olmakta, fakat açıkların kapanması bakımından karşılaşılan güçlükler, amaçlanan kalkınma hızına erişmeyi imkansızlaştırmaktadır. Böylece, çok yönlü etkiler yaratan bir darboğaz, dış ticaret darboğazı, ortaya çıkmaktadır.

Dış ticaret darboğaziyle ifade etmek istediğimiz, kalkınma yolundaki ülkenin mal ve hizmet ihracatındaki artışın yavaş olmasına karşılık, kalkınma hedefinin gerçekleşmesi için gerekli ithalat hacminin hızla büyümesi, ve sonuçta, ihracatın ithalat finansmanı sağlamakta yetersiz oluşudur. Böyle olunca, dış ticaret, fakirlik çemberinin kırılması ve alçak düzeydeki dengenin değiştirilmesi için tasarlanan, planlanan girişimlerin gerçekleşmesinde kısıtlayıcı bir etki meydana getirmektedir. Oysa, dış ticaretin

kısıtlayıcı etki yerine, daha büyük miktarda yatırım mali sağlanması yolunda yardımcı olması beklenirdi. Zaten çoğunlukla, yatırım malzemesi ve teknolojik bilgi gibi mal ve hizmetlerin, gelişmekte olan ülke içinde ikame olanağı yoktur. Demek oluyor ki, dış ticaretten beklenen faydanın sağlanması, ülkenin ihracat gelirlerinin ithalat giderleri kadar artmasını gerekli kılmaktadır. Gerçekte gözlenen durum, bu gereğin yerine gelmediğini, buna karşılık kalkınma çabası içindeki ülkelerin cari ödemelerinde sürekli ve büyük açıkların mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun böyle olmasının asıl nedeni, yurt içi talebin bileşimi ile, yurt içi üretim bileşimi arasında uyumsuzluk bulunmasıdır. Kalkınma gereği olarak piyasaya akseden yatırım mali, yarı-mamul ve hammadde talebinin burada başlıca etken olduğu; yurt içi üretimin bu talebe cevap vermediği; ve yurt içi üretimden yapılan ihracatın da bu talebi karşılayacak ithalatı ödeyemediği göz önünde tutulmalıdır. Bu durum, dış ticaret teorisinin öğretilerine aykırı görünmektedir.

Mukayeseli üstünlükler teorisine dayanan dış ticaret teorisi ve onun modern uzantısı, statik bir dünyada dış ticarete hangi malların konu olacağı ve kaynakların dağılımı hakkında bazı ipuçları vermektedir. Haberler, Heckscher ve Ohlin gibi yazarların katkılarıyla varılmış olan sonuç, bir ülkenin ekonomik yapısı ile dış ticareti arasında yakın ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki, ülkede en bol olan üretim unsurunun yoğun şekilde kullanılmasına müsait olan üretimler gerçekleştirilmelidir. Böylece belli alanlarda üretim maliyeti diğerlerine oranla düşük olacak ve bu durum, ülkeye mukayeseli üstünlük sağlayacaktır. Uluslararası ticareti meydana getiren bu maliyet farkları esasına göre, ülkenin belirli üretim dallarında ihtisaslaşması gerekir. Böylece ülkeler arasındaki nispi fiyatlara bağlı olarak, dış ticaretin görevi, ülkenin sahip olduğu kaynakların bir yandan yurt içi üretim, öte yandan ihracata yönelik üretim arasında etken şekilde dağılımına yardımcı olmaktır. Her ülkenin, en ucuza mal ettiği mallar üretiminde ihtisaslaşmasıyla uluslararası işbölümü gerçekleşmiş olmaktadır. Uluslararası ticaret, sözü edilen koşullara uymak suretiyle dış ticarete katılan her ülkenin kendi iktisadi gelişmesini hızlandıran ve ulusal gelirini artıran başlıca unsur niteliğindedir.

Teorinin koyduğu bu esaslara göre ve statik açıdan, az gelişmiş ülkelerin mukayeseli üstünlük sahibi oldukları ve dolayısıyla ihtisaslaşmaları beklenen üretim dalı, tarım ve madencilik olabilecektir. Bu gibi ülkelerin hâlen sanayileşmiş ülkeler karşısında, sanayi kollarında mukayeseli üstünlük iddiasında bulunmaları mümkün değildir. Elde mevcut bulgular dış ticaretten sağlanan yararın, ilkel madde ihracatçısı ülkelere kıyasla sana-

yileşmiş ekonomiler için çok daha büyük olduğunu göstermektedir. Uluslararası ticaret hadlerinde ilksel ürünler aleyhinde, sınai mamuller lehinde gerçekleşen gelişme dolayısıyla, teorinin mantığı sonucu olan işbölümünden iki tarafın eşit yarar sağlayamadığı açıkça görülmektedir. Teorinin ilkelerine sadık kaldığı takdirde, kalkınmakta olan ülke istikrarsız ve satınalma gücü düşük bir ihracat kesimine dayanarak çabalarını sürdürmek zorundadır. Böyle olunca, mukayeseli üstünlük teorisinin gösterdiği kaynak dağılımı ve uluslararası işbölümünden vazgeçmek, sanayileşmeyi ve giderek, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirme bakımından, bir zorunluk olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyimle, dış ticaret teorisi ile kalkınma gerekleri ve ihtiyaçları arasında bir aykırılık söz konusudur.

Teorinin yukarıda kısaca özetlenen öğretilerine rağmen kalkınma yoluna girmiş bir ülke, ilksel mallar ihracatçısı, ve sanayi malları, teknoloji ve teknik hizmetler ithalatçısı durumundadır. Sattığı malların talep esnekliği düşüktür. Ayrıca, teknolojik gelişme bazı hammadde tüketiminde tasarruf sağlamış, bazı hammaddeleri de suni malzemeyle ikame etmeyi başarmıştır. Bu bakımdan, kalkınmanın gerektirdiği ithalatı sağlamakta ihracat yetersiz kalmakta; ve bu yetersizlik, kalkınma imkanlarını daraltan bir darboğaz olmaktadır. Durum böyle olunca, iktisadi kalkınma zarureti içinde bulunan ülkelerin kalkınma çabalarını kısıtlayan dış ticaret darboğazına ne gibi çözüm yolları vardır? Burada üzerinde durulacak olan bazı çözüm yolları: himayecilik, ithalat ikamesi — ihracatı teşvik, sermaye akımı, ve kalkınmaya yönelik bir uluslararası ticaret politikası uygulaması olacaktır.

1. Himayecilik

Bu çözüm yolu potansiyel olarak mevcut olan mukayeseli üstünlükleri ortaya çıkarmak, ve böylece, sınai üretimi arttırarak ülkenin dış ticaret yapısını değiştirmek amacını güdecektir. Himayecilik konusunda ortaya atılmış ilk ve en tutarlı görüş Yeni Doğan Sanayi (Infant Industry) iddiasıdır. Önce, Amerikalı devlet adamı Hamilton 1791 tarihli «Report on the Subject of Manufactures» başlıklı raporunda bu görüşe yer vermiş; daha sonra bir Alman iktisatçısı ve siyaset adamı olan Friedrich List, Amerika'da edindiği tecrübenin de etkisiyle yazdığı ve 1841 de yayınlanan «National System of Political Economy» adlı eserinde bu görüşe güçlü bir destek sağlamıştır.

Çağdaş haliyle yeni doğan sanayi görüşünün temelindeki fikir, bir sanayinin rekabet gücü kazanmasının ölçek ekonomilerden yararlanmakla

mümkün olduğudur. Rekabet gücü sağlanabilmesi belirli bir büyüklüğe, olgunluğa erişmeyi gerektirmektedir. Böyle olunca, geliştirilmesi tasarlanan sanayi olgunluğa erişinceye kadar, bir süre, dış rekabete kapalı tutulmalı, himaye edilmelidir. Ancak gelişme tamamlandığı vakit, himayeci politikaya son vermek gerekir. Öyle ki, belirli bir süre sonunda, söz konusu sanayi serbest ticaret kurallarına göre yaşamını sürdürecektir.

Bir sanayi faaliyetine girişilmesi ya da girişilmemesi hakkında olduğu gibi, uzun vadede sağlanacak olan mukayeseli üstünlük hakkında da cari maliyetler ve fiyatlar geçerli bir gösterge olamazlar. Sanayileşme sürecinin başlamasıyla birlikte çeşitli dışsal ekonomilerin gerçekleşeceği beklenir. Dışsal ekonomiler, cari maliyetler ve fiyatlar üzerinde, ve giderek mukayeseli üstünlükler bakımından önemli farklar yaratılmasına neden olur.

Bazı hallerde dışsal ekonomilerin meydana gelmesi bir geçiş dönemi süresince himayeci politika uygulanmasına ihtiyaç gösterir. Yatırımın toplumsal yararının, bireysel yararın üstünde olması hali buna örnektir. Belirli bir sanayi dalına giren ilk firma, kurduğu tesisin işletilmesi için gerek malzeme, gerek işgücü olarak bir kısım teknik ve ekonomik olanakları sağlamıştır. Bunları elde etmek belirli bir yükümlenmeyi gerektirir ki, bu durumda maliyetin pek küçümsemeyecek düzeyde olması muhtemeldir. Ancak böyle bir maliyet karşılığında sağlanmış olan unsurlar, aynı sanayi dalında sonradan faaliyete başlayan rakip firmalar için dışsal ekonomiler niteliğindedir. Bu külfetin firma tarafından yüklenilmesi istenildiği vakit, himaye politikasıyla yatırım teşviki sağlamak, toplumsal yararları yüksek olan bir projenin gerçekleştirilebilmesi, ve belirli dallarda potansiyel olarak mevcut olmakla birlikte, kendiliğinden ortaya çıkması imkansız olan bir mukayeseli üstünlük sağlanması bakımından gerekli görünmektedir.

Himayeci politikanın araçları, cari fiyatı koruyucu nitelikteki araçlar; ve maliyeti düşürücü nitelikteki araçlar olmak üzere, esas itibariyle, iki temel grupta toplanmaktadır. Bunların yanında ve dışında, para, maliye ve kambiyo politikaları aracılığıyla dolaylı olarak himaye politikasının desteklenmesi mümkündür. Birinci grup araçlar arasında gümrük tarifeleri ve ithalat miktar kısıtlamaları (kotalar); ikinci grup araçlar arasında, sübvansiyonlar, vergi iadesi, düşük faizli orta ve uzun vadeli krediler, gümrük muafiyeti ya da indirimini yer almaktadır.

Birinci ve ikinci grup araçlar arasında bir tercih yapmak söz konusu olduğunda, fiyatları rekabet edebilir seviyeye indirmesi ve değişim oran-

larını bozmaması, tüketim ve yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilememesi bakımından, ikinci gurup himaye araçlarının birincilere üstünlüğünden bahsedilebilir. Ancak bu tercih daha çok teorik kalacak mahiyette görünmektedir. Bir defa, sübvansiyon politikasının uygulanabilmesi, bu politikayı desteklemek üzere önemli miktarda kaynakların tahsis edilmesini gerektirecektir. Oysa, konu, kalkınma sağlamak ya da kalkınma sürecini hızlandırmak olduğuna göre, sermaye yetersizliği temel bir sorun olarak karşımızdadır. Bu durumda, kıt kaynakların, yüksek maliyetleri düşürmek üzere, transfer harcamalarına tahsisi, hiç değilse, uygulamanın mükemmel olamadığı hallerde kaynakların optimal kullanımı ilkesine aykırı olabilecektir. Böyle bir politikanın finansman kaynaklarını bulmak da başlıbaşına bir sorun niteliğindedir. Bunlara karşılık, gümrük vergileri yoluyla kamu gelirlerini yükseltmek oldukça kolay bir yoldur. İthal mallarından alınan vergiler, kamu gelirleri içinde ve yatırımların finansmanında önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, uygulamada sübvansiyon yerine gümrük tarifelerinin tercih ediliyor olması, bir yandan himaye politikası, öte yandan, kamu maliyesi politikası gereğidir.

Himayeci politikanın kullanabileceği politika araçlarından söz ederken, para, maliye ve kambiyo politikalarının destekleyici etki taşıdıklarına yukarıda işaret edilmişti. Bu nokta oldukça önemli görünmektedir. Şöyle ki, yeni doğan sanayi yüksek gümrük duvarlarıyla korunmakta iken, kambiyo haddi politikasının denge kurunu uygulamak hususunda kararsız kaldığını düşünelim: Resmî rayiç, denge rayicine nisbetle çok yüksek bir seviyededir. Resmi kambiyo rayici denge rayicine oranla ne nispette yüksek tutulmuş ise, gümrük vergi oranı da aynı nispette fiilen düşürülmüş demektir. Bu durumda himaye oranı, resmi rayiç lehindeki yükseklik oranı kadar azalmıştır. Bunun tersi de düşünülebilir. Resmi kambiyo kuru düşürüldüğü, yani devalüasyon yapıldığı takdirde, himaye nispeti devalüasyon oranı kadar arttırılmış olacaktır. Katlı kambiyo kuru politikası uygulanıyor ise, bu takdirde az gerekli görülen ithal malları yüksek, gerekli olduğu kabul edilen ithalat kalemleri ise, daha düşük rayiç üzerinden işlem görür. Burada da himayeciliği destekleyen dolaylı bir uygulama söz konusu olmaktadır.

Para ve maliye politikaları da himayeci politikayı dolaylı olarak etkiler. Enflasyon ortamının gelişmesine engel olan, ya da enflasyoncu baskıların kontrol edilmesine yönelik para ve maliye politikaları, yeni doğan sanayide maliyetlerin yükselmesini sınırlar. Böylece himayeci uygulama sayesinde geliştirilen yeni sanayi ürünlerinin, ilerde ithal edilecek benzer mallarla rekabet olanakları kısıtlanmamış olur.

Gümrük tarifelerine dayalı himayeci uygulama halinde, maliyetlerin alabildiğine yükselmesine, dolayısıyla kaynak israfına meydan vermemeğe dikkat etmek gerekir. Gümrük duvarları ne kadar yüksek tespit edilmiş ise, maliyetleri düşürme çabasının da aynı derecede ihmal edileceği kuvvetli bir ihtimaldir. Girdi — çıktı ilişkileriyle bu yüksek maliyet yapısı bir sanayi dalından diğerine sıçrayacaktır. Sanayileşmenin başlangıç döneminde bu durum zararlı bir gelişme sayılmayabilirse de, ileri bir aşamada, dış piyasalara açılmak söz konusu olduğunda büyük güçlüklerle karşılaşılacaktır. Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi himayecilik politikası ancak geçici bir tedbirdir, ve yeni doğan sanayilerin belirli bir noktaya, ölçüye kadar büyümelerini, büyüyebilmelerini sağlamak hedefine yöneliktir: Maliyetlerin düşürülmesi yolunda etken olmaması da, himayeci politikaya sadece geçici bir mahiyet verilmesinin bir nedeni olmaktadır. Himayecilik geçici bir tedbir olarak uygulanmadığı takdirde ekonominin diğer kesimlerinden, himaye görmekte olan kesim lehine süresiz bir kaynak aktarılması söz konusu olur ki, bunun ekonomik savunmasını yapmak bir hayli güçleşir.

Demek oluyor ki, kalkınmayı kısıtlayıcı etki yapan dış ticaret darboğazını gidermek üzere himayecilik, belirli bir süre uygulanmak suretiyle, ilerde mukayeseli üstünlük sahibi olması beklenen sanayi dallarını geliştirme hedefine yönelik bir tedbirdir. Bütün diğer ekonomik politika tedbirlerinde olduğu gibi, yararlı ya da zararlı sonuçlara götürmesi, uygulamadaki maharete bağlıdır.

Dış ticaret darboğazının iktisadi kalkınmayı kısıtlayıcı etkisine karşı ikinci bir çözüm yolu ithalat ikamesi — ihracatı teşvik olabilir.

2. İthalat İkamesi — İhracatı Teşvik

İthalat ikamesi, himayeci politikanın bir bakıma hem sebebinin, hem de sonucunu teşkil eder gibi görünmektedir. Ancak, ikisi arasında temel bir fark vardır. Yukarıda himayeci politikanın yeni doğan sanayii koruma görevinden söz ederken, amacın uzun vadede ortaya mukayeseli üstünlükler çıkartmak olduğu ifade edilmişti. Gerçek hedef bu amaca uygun biçimde sınai üretimi arttırmaktır, ve himaye bu hedefe götüren bir araçtan ibarettir.

Gerçi ithalat ikamesi politikası da himayeciliğe başvurmaktadır, ancak burada, yeni doğan sanayi iddiasında olduğu gibi, ileriye dönük ve gelecek bir tarihte mukayeseli üstünlük sağlamak amacıyla girişilmiş planlı, bilinçli bir sanayi yatırımı söz konusu değildir. Güdülen hedef cari

ödemeler bilançosundaki sürekli açığa, başka bir deyimle, dış ticaret darboğazına bir çözüm, bir çare bulmaktır. İhracatı artırmak, geleneksel ihraç mallarına bir yandan talep, öte yandan arz esnekliğinin küçük olması nedeniyle çok güç olduğu için, cari ödemelerdeki açığı kapamak üzere döviz tasarruf ettirici bir yola girilmektedir. Bu da ithal etmek yerine dahilde üretmek biçiminde olmaktadır.

Prebisch, Myrdal ve Singer gibi iktisatçılar, ihracat gelirlerinin yetersiz şekilde gelişmesine çare olarak ithalat ikamesi politikasını önermişlerdir. Hollis Chenery, kırk ülke itibarıyla yapmış olduğu bir araştırmada, ithalat ikamesinin sanayileşme sürecinde % 50 pay sahibi olduğunu tesbit etmiştir.¹ Ancak Güney Amerika ülkelerinde görülen ithalat ikamesi uygulaması, mukayeseli üstünlük yaratmak bakımından sonucun olumlu olmadığına işaret etmektedir.

İthalat ikamesini teşvik eden unsur çoğunlukla ithalata uygulanan miktar kısıtlamaları olmaktadır. Böylece himaye edilmekte olan bir piyasada, bazan da parasal ve mali teşviklerden de yararlanmak suretiyle, ithalat ikamesine dönük sanayiler hızla gelişmektedirler. Kota sistemi uygulaması gereklilik ve ihtiyaç derecesi daha düşük olan tüketim malları ithalatını bazan tamamıyla durdurmakta, çoğu kez, büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Bunun başka bir ifadesi, çok gerekli olmadığı düşünülen bazı tüketim malları üretiminin, ithal imkânsızlıkları karşısında, çok kârlı hale gelmesidir ki, burada toplumsal açıdan kaynakların optimal olmayan kullanımından, kaynak israfından bahsedilebilir. Miktar kısıtlamaları esasen ödemeler bilançosuna dayalı bir zorunluk olmak itibarıyla, meydana gelen ikame sanayilerinin mukayeseli üstünlük yaratılmasıyla yakın bir ilişkisi yoktur. Böyle olunca, bu gibi üretim faaliyetlerinin uluslararası rekabete açılması güçlüğü vardır. Himaye tedbirlerinin, yeni doğan sanayi iddiasında gördüğümüzün tam aksine, belirsiz bir süre boyunca sürdürülmesi gerekebilir.

Demek oluyor ki, dış ödeme güçlükleri dolayısıyla, ve bu güçlükleri gidermek için alınmış bazı tedbirlerin sürüklediği ithal ikamesi, dış ticaret darboğazını açmaya yönelik bir çözüm olmakla beraber, uygulama her zaman bu sonucu gerçekleştirememiştir. Elde mevcut bir çok örnek, ikame politikasının toplam ithalat hacmini azaltmadığını fakat bileşimini değiştirdiğini göstermektedir. Böyle olmakla beraber, ikame sanayileri uzun vadede mukayeseli üstünlük sağlayacak nitelikte iseler, kalkınma hedef-

¹ Hollis B. Chenery, «Patterns of Industrial Growth», *American Economic Review*, Sept. 1960.

lerinin gerçekleşmesi olanaklıdır. Aksi halde, ikame politikası ekonomik maliyeti yüksek olan bir çözüm vasfını taşıyacaktır.

Dış ticaret darboğazını açmakta ithalat ikamesi döviz tasarruf ettirici bir politika olduğu halde, döviz kazandırıcı yoldan aynı sonuca götüren bir politika ihracatı teşvik uygulaması olabilir. Her iki politika aynı amaca yönelik olmakla beraber, mevcut kıt kaynaklar üzerindeki talepler yönünden rakip durumundadırlar. Öyle ki, her iki politikayı aynı anda uygulamak mümkün olmayabilir ve karar organları güç bir tercih zorunluluğuyla karşılaşabilirler. Gerçekte ihracatı teşvik politikasını uygulamak, ithalat ikamesinden çok daha güçtür. Bir defa, rekabetin mevcut olmadığı bir piyasaya mal arz etmek durumunda olan ikame sanayii, kalite bakımından asgari standartları gerçekleştirmekte zorlayıcı bir unsurla karşılaşmamaktadır. Oysa, dış piyasaya yönelecek olan malların kalite vasıflarında belirli bir seviye ve bu seviyede süreklilik gerekir. İkinci olarak, ihracata dönük politika başarılı olmak için dış piyasalarda iyi bir pazarlama ve incelemeye dayanmak zorundadır. Ayrıca, ihracatın finansmanı için düşük faizli orta ve kısa vadeli kredi imkanları sağlanması gereklidir. Bir de, kambiyo politikası paranın dış değerini gerektiğinde düşürmek üzere esnek biçimde uygulanmalıdır. Bütün bu saydıklarımız nedeniyle uygulamada, genellikle, ithalat ikamesi yönünde tercih yapıldığı görülmektedir. Her halde dış ticaret darboğazını kırarak sistemli bir ihracat politikasının başarıya ulaşabilmesi, ihraç mallarına yurt dışı talebin fiyat ve gelir esnekliklerinin yüksek olmasını, ayrıca ithalatçı ülkenin kısıtlayıcı ticaret politikası tedbirleri uygulamamasını gerektirir. Bir an için son şartın yerine geldiğini varsayacak olsak, bu politika bazı sanayi ürünlerinin ihracatına dayanmak zorundadır. Bu bakımdan, birinci aşamada, mukayeseli üstünlük sağlama şansı olan ithalat ikamesinin gerçekleştirilmesine yönelmek, ileriki bir aşamada, bu sanayilerin ürettiği malların ihracına gayret etmek yerinde olabilir. Böyle bir yaklaşım himayecilik bahsinde sözü edilen hedefe de uygundur.

3. Sermaye Akımı

Ekonomik kalkınmayı kısıtlayan dış ticaret darboğazını açmak bakımından diğer bir çözüm yolu, ülkeye otonom ve telâfi edici nitelikte sermaye girişleri sağlamaktır. Ekonomik kalkınma meydana getirmek ya da kalkınma sürecini hızlandırmak durumunda olan bir ülke, yatırım malları, hammadde, bazı yarı-mamuller ve bir miktar tüketim malı ithal etmek zorundadır. Bu gibi ülkelerde ithalat talebinin gelir esnekliği genellikle birimin üstündedir ve burada bünyesel bir katılık söz konusudur.

Ülkenin sahip olduğu dış ödeme olanakları ithalatı karşılamadığı takdirde, cari işlemler bilançosunda sürekli olarak görülen açık, ya ülkedeki cazip yatırım fırsatlarını değerlendirmek üzere gelen yabancı sermaye akımıyla, ya da kamu ve özel kredi kurumlarına borçlanma suretiyle sağlanan mali kaynak transferleriyle, muhtemelen bu iki imkanın belirli bir karışımı sayesinde, kapanacaktır.

Dış ticaret darboğazını gidermek amacıyla sağlanan sermaye akımı kısmen yardım, kısmen de ticari kredi veya özel yabancı sermaye yatırımı şeklinde olmaktadır. Yardım niteliğini taşıyanlar, ulusal ya da uluslararası kamu kuruluşlarından elde edilen ve bu fonları sağlayan ülke bakımından ekonomik ve mali bir fedakârlığa mal olan transferlerdir. Bağış halinde fedakârlık tam olduğu halde, ödünçlerin yardım tanımına dahil edilebilmeleri için, belirli bir bağış unsurunu kapsamaları gerekir.² Bağış unsurunu etkileyen amiller, bir yandan, iskonto haddi, öte yandan, ödeme süresi, faiz oranı, ve ödemesiz devrenin uzunluğudur.

Yardım niteliğini taşımayan sermaye akımları arasında yüksek faizli ve ödeme süresi uzun olmayan, garanti edilmiş ihracatçı kredileri önemli yer tutmaktadır. Özel yabancı sermaye yatırımlarının, yer altı servetleri zengin olan az gelişmiş ülkeler dışında, esas itibariyle sanayileşmiş ülkeleri tercih ettiği mevcut istatistiklerden anlaşılmaktadır. Ekonomik ve siyasal rizikonun ağırlığı kadar, pek çok tamamlayıcı faktörün yokluğu ya da yetersizliği, özel yabancı sermayenin bu yöndeki tercihini etkilemektedir.

Yardım niteliğinde olan ile olmayan sermaye akımlarını ayırtetmek, bir yandan, geri ödeme zorunluğu olup olmadığını; öte yandan, geri ödeme gereken hallerde karşılaşılan güçlük derecesini tespit etmek bakımından önem taşımaktadır. Kalkınma icabı girişilecek yatırım projeleri çoğunlukla uzun gerçekleşme sürelerinden önce üretime geçemezler. Bundan ötürü, projenin geri ödeme planının uzun bir süreye yayılması, hatta ilk yıllarda ülkenin ana para ödemelerinden muaf tutulması gerekir. Ana para ve faiz ödemeleri, bazı ender istisnalar dışında, altın veya dövizle yapılacağından, sadece üretime geçmiş olmak ve yurt içi tasarrufların bir kısmını bu amaca tahsis etmek yetmez; ülkenin döviz kazançlarının transfer işlemini gerçekleştirecek düzeyde olması zorunluğu vardır. Yardım niteliğindeki sermaye akımları bu gibi gereklere duyarlı ve çoğu zaman uygun ol-

² Ayrıntılı bilgi için bkz: Dr. Zafer Başak, *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri, Türkiye 1960-1970*, Ankara, 1972. (teksir)

duğu halde, ticari mahiyetteki kaynak transferleri, tanım itibariyle, böyle bir yaklaşımın tamamen dışında kalmaktadırlar. Başka bir deyimle, ticari mahiyetli sermaye akımı, dış ticaret darboğazında bir genişleme meydana getirmekle beraber, sağlanan bu rahatlık, ancak çok geçici olabilmektedir. Buna karşılık, yaratılan yoğun dış borç taksitleri sorunu, yatırıma sevkedilebilir fonlar ve dış ödeme olanakları kanalı ile ekonomiye çok ağır bir yük yüklemektedir. Öyle ki, cari işlemler açığının kalkınmayı kısıtlayıcı etkisine, bu kez, nispeten kısa bir sürede tamamlanması gereken ana para ve yüksek oranda faiz ödemeleri eklenmekte, ve sonuçta, durum arzu edilenin aksine, büsbütün kısıtlayıcı olmaktadır.

Yardım niteliğinde olan sermaye akımları ise, dış ticaret darboğazına bir çözüm yolu olabilir. Her halde hatırlanması gereken husus yardımın, sadece verene değil, alan ülkeye de belirli bir maliyet yüklediğidir. Yardım fonları içinde kredilerin payı $2/3$ dolayında olup bu krediler hemen hemen tümüyle sadece yardım veren ülkeden yapılacak belirli ve pazarlık gücü olmayan alımlara harcanmak zorundadır. Ayrıca, toplam yardım fonları içinde kredilerin payı zaman içinde artma eğilimindedir. Bunlara rağmen, sağlanan dış tasarrufların da katkısıyla gerçekleştirilen yatırım programı içinde verimliliği yüksek ve döviz kazandırıcı faaliyetlere özellikle yer vermek, kredinin geri ödenme zamanı geldiğinde ödemeler bilançosunu ağır bir baskı altına sokmayı önleyecektir. Bu çözüm ihtimali üzerinde söylenmesi gereken son bir söz, yardım şeklinde transfer edilen kaynakların oldukça kıt olduğu, reel yardım hacminin yıldan yıla azaldığı, ve dolayısıyla, dış ticaret açığı seviyesinde sermaye akımı sağlamanın imkansızlığı karşısında, ancak elde edilebilen sermaye akımı ölçüsünde bir ödemeler bilançosu açığı sürdürmenin mümkün olabildiğidir.

4. Uluslararası Ticaret Politikası

1950'lerden bu yana uluslararası ticaret alanında uygulanagelen politika, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorununun çözümüne yardımcı olmadığı gibi, kalkınmayı kısıtlayan dış ticaret darboğazının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki, dünya ticaret hacmi hızla gelişirken, az gelişmiş ülkelerin toplam içindeki payı azalmaktadır. Dış ticaret hadlerinin ham maddeler ve ilksel maddeler aleyhinde gelişmesi, ve fiyatlarda yıldan yıla meydana gelen ciddi dalgalanmalar, bu gibi ülkeleri, kalkınma finansmanında kullanabilecekleri önemli kaynaklardan yoksun bırakmış olmaktadır. Ayrıca ve bunlara ilâveten, dış pazarlara işlenmiş tarımsal ürünler ve madenlerle bazı hafif sanayi ürünleri ihraç edebilecek duruma gelmiş ülkeler, bu mallara alıcı olan sanayileşmiş ülkeler tarafından uygu-

lanan yüksek gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarıyla karşılaşmaktadırlar. Sanayileşmiş ülkelerin uyguladığı himayeci politika, özellikle, mamul ve yarı-mamulleri kapsamaktadır. Böyle bir uygulamanın sürdürüldüğü ortam, cari işlemler açığının kapatılabilmesi için mal ve hizmetler ihracatının arttırılmasına imkân vermemektedir. Oysa, XIX. yüzyıl iktisadi olaylar tarihi, bu dönemde ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmiş olan ülkelerin ihracat kesiminde meydana gelen sürükleyici güçten geniş ölçüde yararlandıklarını ortaya koymaktadır. Başka bir deyimle, günümüzde içe dönük, ithalat ikamesine dayalı bir sanayileşme süreci uygulamak zorunluğuna karşılık, geçen yüzyılın kalkınan ülkeleri dışa dönük, ve ağırlığı ihracat kesimine veren bir gelişmeden büyük yararlar sağlamışlardı. Sanayileşme süreçlerinde görülen bu temel fark, çağdaş dünyada ekonomik kalkınma meydana getirmede karşılaşılan güçlüklerin izahında başlıca bir unsur olmaktadır.

Dış ticaret darboğazının uluslararası ticaret yoluyla giderilebilmesini sağlamak amacıyla çeşitli politika tedbirlerinin alınması zaman zaman önerilmiş ve bu önerilerden bazıları uluslararası anlaşmalar ya da kuruluşlar tarafından benimsenmiştir. Bu gibi girişimlerden, şimdiye kadar, olumlu yönde somut sonuçlar alınmamıştır. Bu kabilden olmak üzere, Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması'nın (GATT) bazı maddelerini zikretmek mümkündür.

GATT, uluslararası serbest ticaret ilkesinin uygulanmasına yönelik bir anlaşmadır. Böyle olmasına rağmen, Anlaşmanın 18. maddesi az gelişmiş ülkelere, yeni doğan sanayilerini geliştirebilmeleri için himayeci bir politikaya başvurma imkânını vermektedir. Oysa içe dönük sanayileşme stratejisinin pek başarılı olamaması karşısında 1966 yılında Anlaşma'ya eklenen yeni bir bölüm, ihracat kesiminde gelişme ile ekonomik kalkınmanın yakından ilişkili olduğunu açıkça kabul etmiş durumdadır. Öyle ki, 36 ve 37. maddelerde, Anlaşmaya taraf olan az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerini hızla ve sürekli biçimde arttırmak gerektiği; bu yolda, gelişmiş ülkelerin karşılık beklemezsizin az gelişmiş ülkelere ihraç edilecek mamul mallara piyasalarını mümkün olan en geniş şekilde açmak üzere tedbir alacakları yazılıdır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferanslarına (UNCTAD) ait çeşitli belgeler de az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinin artırılabilmesi için aynı yönde öneriler getirmiştir. Burada hâkim olan görüş, geri ödeme yükümlüğü olan kredi biçiminde kaynak transferleri yerine, yurtiçi kaynakların geliştirilmesi ve döviz haline dönüştürülmesidir. Böylece, dış ticaret darboğazına en uygun çözüm bulunmuş olacaktır.

Çeşitli resmi belgelere dahil edilmiş, ve birçok uluslararası toplantıların gündemine girmiş olan bu yaklaşım biçimi, yukarda da değinilmiş olduğu gibi, henüz, somut sonuçların gerçekleştirilebildiği bilinçli bir uygulama fırsatı bulmuş değildir. Hiç kuşkusuz, burada, siyasal unsurların çok büyük ağırlık taşıdığını kabul etmek gerekir. Piyasalarını hiçbir ayrılık gütmenden az gelişmiş ülkelerin ihrac mallarına açmaları istenen sanayileşmiş ülkeler, az gelişmişler arasında seçim yapmak olanağını kaybetmek istememektedirler. Dış politika bakımından önemli görülen bu husus yanında, kendi ülkelerinde benzer mallar üretiminde çalışanları ekonomik bakımdan korumak gibi, iç politika açısından tutarlı bir davranışa da sahiptirler.

Uluslararası ticaret politikasının dış ticaret darboğazına çözüm olabilecek yeni bir yaklaşım ve davranışa dayandırılması, böylece, bazı küçümsemeyecek zorluklarla karşılaşmakla beraber, ihracat kesiminin sürüklediği bir sanayileşme stratejisi bakımından ısrarla talep edilmektedir. Bu talep en belirgin ifadesini bir genel tercihler sistemi uygulanması şeklinde bulmuştur.

Gelişmiş ülkeler tarafından az gelişmiş ülkelere tanınması istenen tercihler sisteminde mamul mallara uygulanmakta olan gümrük vergileri kaldırılacak, ancak bu vergiler tutarı, ithal edilen malların fiyatına eklenmek suretiyle, ihracatçı ülkeye ödenecektir. Bu sistemin dayandığı görüş, gelişmekte olan ülkelerde yeni doğan ihracat sanayilerini, yeni doğan sanayi iddiasında olduğu gibi, geçici bir süre boyunca himaye etmektir. Ancak bu kez, himaye politikasının gerektirdiği mali olanakları sübvansiyon yolu ile ihracatçı ekonomi yerine ithalatçı ülke sağlayacaktır. Bu durum, faize bağlı dış kredilerin yarattığı geri ödeme güçlüklerini bertaraf ettikten başka, gelişmekte olan ülkeye ihrac pazarları açarak, milli gelirini ve yatırımlarını olumlu yönde etkileyecektir. Böylece, sanayileşmeyi kısıtlayan dış ticaret darboğazından söz etmek yersiz olacaktır. Hiç kuşkusuz, böyle bir uygulamanın ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler yaratması, ve giderek, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasında yeni bir uluslararası iş bölümünün ortaya çıkması beklenecektir.

SONUÇ

İktisadi kalkınmanın bir aracı olan sanayileşmeyi kısıtlayan dış ticaret darboğazının meydana gelmesinde çeşitli etmenlerin payı vardır. Ülkenin dış âlem gelirleri kalkınmanın gerektirdiği ve büyük ölçüde arttırdığı ithalat hacminin finansmanına yetmeyebilir. Genellikle de, sorun

bu biçimde ortaya çıkmaktadır. Bunun ender istisnası henüz kalkınmanın ilk aşamasında olan ve altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek durumunda bulunan ülkelerdir ki, bunlar yatırım finansmanını büyük ölçüde iç para ile karşılayabilmektedir. Dış ticaret darboğazını açmak üzere dövizden tasarruf sağlayıcı, iç piyasaya dönük ithalat ikame sanayilerini geliştirmek yoluna gidilebilir. İthalat ikamesine dayalı sanayileşme, himayeciliğin bir yandan nedeni, öte yandan sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir kalkınma stratejisinin başarıya ulaşması uzun vadede mukayeseli üstünlük yaratabilmesi olanağına bağlıdır.

İthalat ikamesiyle döviz tasarrufu sağlamak yerine, dış piyasalara dönük ve döviz kazandırıcı ihracat sanayileri geliştirmek, darboğazın kısıtlayıcı etkilerine verilebilecek diğer bir cevap olabilir. Zaten geçmişin iktisadi olayları, sanayileşmenin güçlü bir unsurunun, dış piyasalara dönük üretim olduğuna işaret etmektedir. Ancak, günümüzün uluslararası ticaret politikası uygulaması bu etkin olanağı halen kalkınma çabasını sürdüren ülkelere tanımamaktadır. Dış ticaret hadlerinde görülen olumsuz gelişmeler, ve dış piyasaların az gelişmiş ülkelerin mamul ve yarı-mamul mallarına karşı himaye edilmesi, bunun en yakın delilleridir. Duruma bir miktar rahatlık getirebilmek için, başta kamu kesimi iktisadi yardımları olmak üzere, sağlanan kaynak transferi, net sermaye akımının yıldan yıla arttırılmaması karşısında, çözülmesi güç bir borçluluk sorunu yaratmıştır. Gelişmiş ülkelerin, kalkınmakta olan ülkeleri bu çabalarında destekleyici bir dış ticaret politikası uygulamaları yönünde ortaya atılmış önerilerin gerçekleşmesini beklemek ise, biraz hayalperestlik olacaktır. Böyle olunca, çıkar yol, çeşitli çözüm olanaklarını en verimli şekilde birleştiren ve kullanabilen, bilinçli ve dengeli ekonomi politikalarının saptanması ve uygulanmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- BACHMANN, Hans. *The External Relations of Less Developed Countries: A Manual of Economic Policies*, New York, Praeger, 1968.
- BAER, W., Kerstenetzky, I. «Import Substitution and Industrialization in Brazil», *American Economic Review*, March 1964.
- BAŞAK, Zafer Z. *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri, Türkiye 1960-1970*, Ankara 1972. (Teksir).
- BHAGWATI, J. «The Pure Theory of International Trade: A Survey», *Trade, Tariffs and Growth*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1969.
- . and RAMASWAMI, V.K. «Domestic Distortions, Tariffs and The Theory of Optimum Subsidy», *ibid.*
- CHENERY, H. B. «Patterns of Industrial Growth», *American Economic Review*, September 1960.
- . «Comparative Advantage and Development Policy», *American Economic Review*, March 1961.
- EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER KONFERANS HEYETİ, *Dış Ticaret ve Ekonomik Kalkınma*, İstanbul,
- HENSLEY, R. J., and SCHWARTZ, E. «The Terms of Trade and Balance of Payments and Development Problems», *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 100, 1968.
- JOHNSON, Harry G. *Economic Policies Toward Less Developed Countries*, Washington, D. C., The Brookings Institution, 1967.
- JOHNSON, L. J., «Problems of Import Substitution: The Chilean Automobile Industry», *Economic Development and Cultural Change*, January 1967.
- MACARIO, Santiago, «Protectionism and Industrialization in Latin America», *Economic Bulletin for Latin America*, March 1964.
- MEIER, Gerald, *International Trade and Development*, New York, 1963.
- . *International Economics of Development*, New York, Harper and Row, 1968.
- . *Leading Issues in Development Economics*, New York, Oxford University Press, 1964.
- MYNT, Hla, «Infant Industry Arguments for Assistance to Industries in the Setting of Dynamic Trade Theory» in Harrod, R. and Hague, D. (ed.), *International Trade in a Developing World*, London: MacMillan, 1963.

- MYRDAL, G. *The International Economy : Problems and Prospects*, New York, 1956.
- PREBISCH, Raul, *The Economic Development of Latin America and Its Principle Problems*, United Nations, ECLA, 1950.
- SERİN, Necdet, *Kalkınma ve Dış Ticaret : Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1971.
- SİNGER, Hans, «Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries», *American Economic Review*, May 1950.
- UNITED NATIONS, *World Economiz Survcy, 1962, Part I*, Nev York 1962
- . *A Study of Industrial Growth*, New York, 1963.
- . *Towards a New Trade Policy for Development*, Report by the Secretary-General of The UNCTAD, New York, 1964.
- . *Planning the External Sector: Techniques, Problems and Policies*, New York, 1967.